

Милош Ситаровлах

УНАПРЕЂИВАЊЕ РАДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У КЊАЖЕВИНИ (КРАЈЕВИНИ) ЦРНОЈ ГОРИ

Ради потпунијег схватања прилика у којима се развијало основно образовање у Црној Гори, потребно је да нешто кажемо и о Надзорништву и мјесној школској власти у другој половини XIX вијека, иако смо и раније о томе писали.

Од свог оснивања 1862. године, Школско надзорништво је имало врло значајну улогу у развоју и унапређивању основног образовања у Црној Гори. Оно се старало не само о раду основних школа, него су главни надзорници истовремено били и ректори (директори) средњих школа и писци уџбеника. Његова улога је била тим значајнија што све до 1870. године није било никаквих писаних прописа о раду школа. Наиме те године је Милан Костић (главни школски надзорник) написао Правила о дужностима капетана, мјесних школских надзорника и учитеља гледе народних основних школа у Црној Гори да би исти што боље уредили се. Тада је написан и Школски законик за главног школског надзорника и за учитеље основних школа Књажевства црногорског.¹ И у првом Закону о основним школама који је донесен 1884. године, дата су велика овлашћења и обавезе Надзорништва.²

Поред школског надзорништва и капетани су имали значајна права и овлашћења у вези са радом основних школа. Они су, прије свега, бринули о материјалном обезбјеђењу школе, помагали учитељима у уређивању

¹ Поповић П. Постанак и развитак прве школе у Црној Гори. Цетињска школа. Београд 1934. стр. 108.

² Закон за основне школе у књажевини Црној Гори, Закон, уредбе, упутства и др., Цетиње 1902. године, стр. 5.

школе, обавезивали родитеље да уредно шаљу дјецу у школу, старали се да се учитељи "држе реда и закона". Капетани нијесу школски надзорници, већ својеврсни посредници између власти и школе. Они су пратили учитељево владање и понашање у школи и изван школе и о томе извјештавали главног школског надзорника.

Иако се овдје ради о својеврсном ухођењу, а тиме и непријатној и непопуларној дужности, ваља рећи да су капетани, као и ови други који су пратили и контролисали рад учитеља, били дужни да чувају његов углед у народу све до његовог евентуалног смјењивања са те дужности.

Према Закону из 1884. године главни школски надзорник је био дужан да бар једном у току године посјети све основне школе у Црној Гори и да, најмање сваке треће године, у вријеме школског распуста држи практична предавања учитељима и да се истински брине о унапређивању њиховог рада. Он је, заједно са митрополитом, постављао мјесне школске надзорнике а имао је право и да их смијени са дужности уколико оцијени да не врше свој посао како треба. О томе је обавезно обавјештавао Сенат, а за свој рад главни школски надзорник је директно одговарао Влади.

Када је ријеч о уређењу и организацији основне школе, првим Законом за основне школе у Књажевини Црној Гори, Главном школском надзорништву дата су велика овлашћења и обавезе. Оно поставља учитеље, и то прво на годину дана, па уколико се односни учитељ покаже у раду, поставља га за стално.³ Међутим, и послвије постављања у стални радни однос, ако се учитељ "не понаша потпуно, како пристоји његовом учитељском звању" Главно школство надзорништво га је смјењивало или стављало под непосредни надзор мјесног школског надзорника.⁴ Исто тако Надзорништво поставља и управитеља школе, обично из редова учитеља школе у којој се управитељ бира.⁵ "Ако нађе за потребно Главно школско надзорништво може за управљајућег једне школе ставити учитеља друге школе".⁶

Надзорништво је врло брижљиво пратило рад школа, поред осталог, и преко извјештаја које су учитељи, односно управитељи школа (уколико је школа имала више учитеља) достављали Главном школском надзорништву сваког мјесеца "о ђачком успјеху, владању, похађању школе и цркве; о

³ Закон за основне школе у Књажевини Црној Гори, Закон, наредбе и упутства и др., Цетиње, 1902, страна 16, пар. 31.

⁴ Исто, параграф 32.

⁵ Исто, параграф 33.

⁶ Исто, параграф 35.

вршењу дужности учитеља и мјесних власти".⁷ Непотпуне и неуредне извјештаје оно је враћало управитељима да их исправе, опомињући их "да боље пазе на те извјештаје и да их уредно шаљу".⁸

Главно школско надзорништво, преко капетана и мјесних школских надзорника, уредно контролише присуство учитеља у настави и они нијесу смјели изостати са наставе без њиховог одобрења. Мјесни школски надзорник могао је да одобри учитељу одсуство само један дан. За дуже одсуствовање учитељ се мора обратити писмено молбом Школском надзорништву.⁹ Главно школско надзорништво ништа није препуштало случају. Учитељ је, на примјер, био дужан да их обавијештава чак и уколико није био у добрим односима "с капетаном, мјесним надзорником и цијелим народом".¹⁰ Али и капетан и мјесни школски надзорник били су дужни "с учитељем уљудно и пријатељски поступати - подржавајући му углед пред дјецом и народом". Но, ако учитељ то не заслужије, "дужни су за исто јавити Главном школском надзорништву".¹¹ Надзорништво марљиво брине и о свим другим питањима везаним за школу. Од њега се, поред осталог, тражи одобрење плана за градњу нове или за потпуније оправке постојеће школе.¹²

Послије извршеног прегледа свих основних школа Главно школско надзорништво је давало низ корисних предлога за побољшање укупних услова за живот и рад у школи. Тако, на примјер, Ђуро Поповић у својству главног школског надзорника послије извршеног прегледа рада црногорских основних школа у 1884. години, пише писмо капетанима у којем их обавијештава да су "многе основне школе слабо уређене и снабђевене потрбнијем средствима, те у име, Његовог Височанства Господара, издаје строгу наредбу да се до 1. септембра отклоне уочене слабости".¹³

У циљу стручног усавршавања сваки учитељ је био дужан да напише 10 писмених припрема, и то по једну за сваки наставни предмет, и да их на

⁷ Исто, параграф 47.

⁸ Наредба Господи учитељима црногорских основних школа, К. Ц., Главно надзорништво основних школа, број 350. од првог марта 1896. године, Закони, наредбе, упутства и др., стр. 138.

⁹ Закон за основне школе у Књажевини Црној Гори,.... параграф 48.

¹⁰ Исто, параграф 50.

¹¹ Исто, параграф 82.

¹² Исто, параграф 95.

¹³ Господи капетанима, Наредба Главног школског надзорништва бр. 243. од 30. јула 1884. године, Закони, наредбе, упутстваи др., Цетиње 1902, стр. 50.

оцјењивање пошаље Главном школском надзорништву. Ђуро Поповић, послије извршеног оцјењивања приспјелих радова, пише писмо учитељима и посебно упозорава оне "који су се у томе слабим показали из несхваћања или немарности", упозоравајући их да ће, уколико наредне године не покажу боље резултате, бити оцијењени као неспособни наставници које треба бољијем и вреднијем замијенити".¹⁴

За сваку учитељску скупштину учитељи су били дужни да поднесу писмене радове о којима је скупштина расправљала. Колики је значај при-
даван скупштинама учитеља и њиховим писменим радовима види се из чињенице да је и сам Господар њима присуствовао.¹⁵ Штавише, писмене радове за учитељску скупштину 1888. године књаз Никола "је читао и оцијењивао... и на њима својеручне примједбе и натписе чинио".¹⁶

Главно школско надзорништво, у намјери да подигне квалитет рада основних школа, често се обраћа учитељима, пише им писма, упутства и наредбе. На примјер, у Окружници из јануара 1896. године стоји: "да се не би неке... мане и недостаци осјећали", врло прецизно им се скреће пажња на пропусте које су учинили у раду у претходној школској години, а затим им се наређује да се тачно држе "Школског закона, Наставног плана и поврменијех наредби".¹⁷

Надзорништво је одређивало и вријеме почетка и завршетка наставе, трајање одмора, па чак и седмични распоред часова. Исто тако оно води бригу о материјалним проблемима школа. С обзиром на мале буџетске могућности Књажевине Црне Горе, уведена је школарина. У вези с тим Главно надзорништво шаље наредбу окружним и племенским капетанима, мјесним школским надзорницима и општинама у којој их обавезује да уредно воде протокол о школским приходима и расходима и, након детаљног упутства како то треба чинити, врло одлучно инсистира на његовом

¹⁴ Господи учитељима и учитељицама Црногорскијех основних школа, К: Ц: Главно надзорништво основнијех школа, бр. 192, од 30 јануара 1889. године, Закони, наредбе, упутства и др., стр.71.

¹⁵ На Учитељској скупштини 1894. године књаз Никола је, између осталог рекао: "Црна Гора, Ја и мој Нашљедник бићемо харни данашњему тијелу учитељском које савјесно обдјелава младе гране нашег отачества". (Окружница Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основнијех школа, К: Ц: Главно надзорништво основних школа број 60. од 15. јануара 1895. године, Закон, наредбе, упутства и др., стр. 122-123.)

¹⁶ Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основнијех школа, Главно надзорништво основнијех школа, бр. 192. од 30. јануара 1889. године, Закони, наредбе, упутства и др., стр. 71.

¹⁷ Окружница Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основнијех школа, Главно надзорништво, број 60. од 15. јануара 1895. године, Закони, наредбе, упутства и др., стр. 122.

доследном вођењу. "За све више речено најстрожије наређује вам се, Господо, да будете пажљиви, правични и тачни, да би се у спољашњем уређају наших школа одржао и унаприједио потребни ред и поредак без којег оне... не могу напредовати, нити свом задатку одговорити".¹⁸

Први Закон о уређењу плата наставника средњих и основних школа донесен је 1897. године.¹⁹ Тим поводом Андрија Јовићевић одушевљено пише: "... донесе нам нову радост, коју смо с правом изгледали; донесе нашем позиву безбједност, нашем труду пристојну награду; донесе нам сталне плате и повишице; донесе нам пензију, да се не бисмо у старости мучили. Заиста овај Закон донесе нам много: он нас усређи, узвиси, постави на поуздане ноге, осигура нашу старост; донесе нам велику али заслужну награду за наш толики и такви издржљиви рад".²⁰

Сличне ријечи поводом доношења поменутог Закона упутио је учитељима и главни школски надзорник: "Труд и успјех свакојега учитеља биће праведно награђен унапређивањем из нижег у виши ред". Затим додаје - "Очекује се од вас, да ће те сада још са вишом вољом предати се свом раду".²¹

Учитељи су и даље, поред државне плате, имали право на бесплатан стан, огријев и башту. Да би ово право и остварили, Главно надзорништво пише окружним судовима, обавјештавајући их да "не може постојати ни једна школа, гдје општина не би хтјела или не би у стању била ове потребе подмирити", па захтијева од нахијске управе да га одмах извјести "које школе имају уредно све оне потребе, а које немају и зашто немају".²²

Прије почетка ослободилачких ратова школске 1875/76. године у Црној Гори је било 38 троразредних и 13 четвороразредних основних школа.²³

¹⁸ Наредба о школарини Господи: Окружнијем и племенскијем капетанима, мјесним школским надзорницима и општинама у Књажевину Црној Гори, К: Ц: Главно надзорништво бр. 1195. од петог децембра 1894. године, Закони, наредбе, упутства и др., стр. 110.

¹⁹ Господи учитељима и учитељицама црногорскијех и основних школа, К: Ц: Главно надзорништво број 2030. од 12. новембра 1897. године, Закони, наредбе, упутства и др., стр. 148.

²⁰ Јовићевић, А., Учитељски положај, Просвјета број 101. за 1900. годину, стр. 316.

²¹ Господи учитељима и учитељицама црногорскијех основних школа, К: Ц: Главно надзорништво, број, 2030. од 12. новембра 1897. године, Закони, наредбе, упутства и др. стр. 148.

²² К. Ц., Окружнијем судовима, Главно надзорништво бр. 2036. од 22. децембра 1897. године, Закони... стр. 150.

²³ Костић, М., Н. Р., стр. 230.

У љето 1875. године почео је познати босанско-херцеговачки устанак. Устанак су у почетку полулегално помагале Црна Гора и Србија, да би 1876. године и саме ушле у рат против Турске. Рат је завршен Берлинским конгресом 1878. године. На поменутом конгресу Црној Гори је и формално призната независност, а њена територија је више него удвостручена.²⁴ Међутим, рат је до крајњих граница исцрпио економску моћ Црне Горе, тако да је у првој поратној години почела са радом једва једна трећина основних школа. Упркос напорима који су улагани за обнављање рада основних школа, са тим је ишло доста тешко, дијелом због опште економске исцрпљености Црне Горе а дијелом због давања извјесне предности отварању школа у новоослобођеним крајевима. Зато капетани стално траже отварање школа, а један од њих 1880. године наводи да су до рата у његовој капетанији радиле три основне школе а данас не ради ни једна.²⁵

Значајан датум у историји црногорског школства, свакако, представља доношење Закона за основне школе у Књажевини Црној Гори (13. септембар 1884. године).²⁶ Закон има 96 чланова и састоји се од четири поглавља. У првом дијелу су опште установе, у другом посебне установе, треће поглавље је о учитељима, а четврто о мјесним властима.

Осамдесетих година, када се постепено стабилизују економске прилике у Црној Гори, почиње и већа брига о учитељском кадру. Како су учитељи најчешће били "извањци" који су нерадо дуже времена остајали у Црној Гори, а домаћих учитеља није било у потребном броју, то је, заслугом министра просвјете Јована Поповића, 1878. године обновљен рад Богословско Учитељске школе. Четири године касније, када су пристигли нови школовани учитељи, Министарство просвјете упозорава "учитеље и учитељице црногорских основних школа, да сваки који не мисли дати оставку на дужност... спреми се да полаже испит за учитељско оспособљавање".²⁷

У марту 1889. године, опет заслугом министра Павловића, почео је да излази лист "Просвјета", нека врста службеног листа Митрополије и Министарства просвјете, али и први лист просвјетних радника Црне Горе.

²⁴ Прије Берлинског конгреса површина Црне Горе је износила 4400 км квадратних, а после је 9475 км квадратних. (Шћепановић, М., Црногорски правни прописи у области просвјете до 1818. године, Васпитање и образовање, број 5/87.)

²⁵ Поповић, П., Н. Р., стр. 125.

²⁶ Закон, наредбе, упутства и др. Цетиње 1902.

²⁷ Поповић, П., Н. Р., стр. 138.

Умјесто коментара и указивања на значај "Просвјете" овдје дајемо опширнији извод из занимљивог писма Главног школског надзорништва упућеног учитељима поводом најаве "Просвјете". У првом дијелу овог писма образлаже се потреба за издавањем "Просвјете", па се каже: "Пошто је вишина од Вас удаљена од пошта и не прима "Гл. Црногорца" то налазим за потребито да Вас извјестим, како ће канцеларија Високог Књаж. Министарства Просвјете и Црк. Дијела издавати "Просвјету" лист за цркву и школу..."

"Потреба је Митрополији Црногорској као и Министарству Просвјете и свјештенству и учитељству нашем, да имају у земљи свој лист... Да ће такав лист, ваљано и пажљиво уређиван, добро доћи цијелој нашој земљи и народу, ласно је увидјети већ по томе што је свака радња, која служи правијем интересима цркве и школе, вазда добродошла земљи и народу..."

"Просвјета" ће бити службени лист Митрополије Црногорске и Министарства Просвјете, а биће подијељен на двоје: на службени дио, у којем се доносе закони, наредбе, правила, упутства, расписи и опште сва значајна саопштења Митрополије Црногорске и књ. Министарства Просвјете и на неслужбени дио који ће доносити поучне, популарно писане чланке из свих струка просвјете, нарочито пак из предмета, који се тичу цркве и религиозног морала, школе, наставе и васпитања. При томе ће се особито пазити, да се вазда на уму имају наше домаће прилике и да се у претрес узимају питања, која за нас у Црној Гори имају свакидашњи живи интерес.

Иако ће "Просвјета" бити службени лист... неће то ни мало сметати нашијем свештеницима и учитељима, да у интересу цркве и школе, а у оквиру програма овога листа, са својим мислима и приједлозима у овоме листу на сарадњу ступе".

Цитирану најаву "Просвјете" главни школски надзорник је проследио учитељима уз следеће напомене: "Са овим пак обзнањујем вас, господо учитељи (- лице) да ће се почињући од ове школске године, износити на јавност у истом листу, сви ревизорски извјештаји о свакој појединој школи и о свијем учитељима (- лицама), ако и вршењу дужности наспрам школе господе капетана и мјеснијех школскијех надзорника. Тако исто износиће се на јавност и то како се народ односи на спрам школе и учитеља и о утицају другијех главара на исту - гдје тога буде.

Најсавјесније и најтачније пазиће се, да оцјене буду непристрасне и праведне а сви подаци и догађаји за оцјену истинити, као што се и досле тако радило... Из свега овога лако вам је видјети, да је моја главна намјера, поред некијех који су досле јако рамали у својој дужности и лабаво је

вршили, предуприједити и опоменути све вас уопште док је још на вријеме да свагда будете будни и свјесни своје дужности... Ствар је, као што видите, веома замашна и тиче се на само ваше части и личног интереса, него и достојанства цјелокупног учитељства црногорског, које треба у првом реду да се ухвати у напредно просвјетно коло српскијех а к томе и свјетскијех учитеља. Ово захтијева од вас углед и будућност наше миле домовине, као и пријека потреба нашега народа...

Послије ових напомена, кад би се нашао ма и један од вас да остане немарљив наспрам своје дужности, онда нека припише самом себи, а никоме другоме за моралне и материјалне посљедице, које ће му отуд шљедовати.

Лист овај, као званични црквено - школски орган, дужан је сваки учитељ примати и на њега се претплатити....²⁸

Основно образовање временом постаје све квалитетније. Илустрације ради наводимо Наставни план из 1902. године, са примједбама које су га пратиле (Табела бр. 1).

Редни број	Наставни предмети	I	II	III	IV
I	Вјеронаука	2	2	2	2
II	Српски језик	13	10	7	5
III	Словенски језик	-	1	1	1
IV	Рачун	5	5	3	3
V	Геометрија	-	-	1	1
VI	Земљопис	1	1	2	3
VII	Српска историја	-	-	2	2
VIII	Познавање и њег. човјеч. тијела	1	1	1	1

²⁸ Прије стотину година сваки просвјетни радник у Црној Гори био је обавезан да се претплати бар на три педагошка листа или часописа. А какво је у томе погледу стање код нас данас? На примјер од 1991. године ни Републички завод за школство не прина ни један други лист нити часопис изузев "Просвјетног рада" и "Васпитања и образовања" чији је, иначе, издавач.

IX	Природопис	-	1	2	3
X	Краснопис	-	1	1	1
XI	Цртање	1	1	1	1
XII	Пјевање	1	1	1	1
XIII	Гимнастика и војничко вјежбање	1	1	1	1
		25	25	25	25
XIV	Руч. рад и кућар. у жен. школама	2	3	4	4

Табела бр. 1

Примједбе:

1) За ручни рад и кућарство у женским школама, узима се вријеме од скраћених предмета и што се неки предмети предају једним разредом мање него у мушким школама.-

2) Број наставнијех часова у појединим предметима, сразмјерно броју разреда, које један учитељ држи, увеличава се или смањује, уколико се за један исти предмет не предаје.-

3) Земљопис, познавање природе са додатком о земљорадњи и сточарству, пјевање свјетско, гимнастика, војничко вјежбање и игре, - понајвише имају се учити кад је пријатно вријеме напољу, изабравши зато, то згодно мјесто, које најбоље одговара ономе о чему се говори или ради.²⁹

У програмским задацима основне школе стоји и следеће:

"Сви уопште образовани људи и народи држе, да боља будућност припада онијем народима, у којег су боље и напредније школе и да напредак и будућност сваког народа зависи понајвише од школа, у којима се младеж васпитава. Зато је и задатак основне школе велик. Од ње се захтијева да многе и разноврсне племените послове врши". Затим се наставља: "Главни је задатак основне школе добро васпитање младежи, сагласно с природом дјецe, правилно, складно и постепено развијање тјелеснијех и друштвенијех снага дјетета с особитим обзиром на образовање религијског и моралног карактера његовог. Само овакво васпитање и школовање

²⁹ Закон, наредбе, упутства и др. са Наставним планом за основне школе у Књажевини Црној Гори, Цетиње 1902, стр.268. и 269.

младежи може створити од дјеце доцније ваљане и у сваком погледу честите грађане.

Услед овога дужан је сваки учитељ обраћати најозбиљнију пажњу на то да њихови ученици... теже за свијем нијем што је у животу добро, поштено, опште корисно и племенито а да презиру све што је неваљало и непоштено... По овом плану задатак школе не састоји се у учењу него у васпитању тј. народна школа треба да буде више васпиталиште него училиште".³⁰

На крају наставног плана и програма из 1902. године, као нека врста својеврсног објашњења задатака школе дате су: Старе мудре изреке о настави, које објављујемо у прилогу књиге.

Иако је располагала крајње оскудним финансијским средствима, црногорска влада је улагала велике напоре за побољшање материјалног положаја школе и просвјетних радника, као и за кадровско оспособљавање школа. Године 1904. отпуштени су сви привремени учитељи. Исте године донесени су и прописи о оснивању грађанских школа - подизању четвороразредних на шестороразредне основне школе. Прва таква школа отворена је у Подгорици 1905. године. У значајне датуме црногорске просвјете, свакако, спада и оснивање Просвјетног савјета (1905.). Двије године касније донесен је и Закон о народним школама.³¹ То је први школски закон у Црној Гори, којим се регулишу сва битна питања живота и рада народних школа.

Све убрзанији развој црногорске просвјете - основних школа види се из следеће табеле (Табела бр. 2).

Школска година	Број школа	Процент раста	Број ученика	Процент раста
1833/34.	4	0	73	0
1843/44.	9	1,25	114	56,16
1853/54.	9	0	274	140,35
1863/64.	11	22,22	417	68,82
1873/74.	41	272,72	1744	318,22

³⁰ Исто, стр. 270 и 271.

³¹ Под појмом народне школе улазе: Забавишта, основне и продужне школе.

1883/84	39	- 5,12	1575	- 10,73
1893/94.	43	10,25	2672	69,65
1903/04.	101	133,88	5301	98,39
1913/14.	143	41,58	11499	116,92

Табела бр. 2

Из табеле се види да се за првих 30 година (1833 - 1863.) број школа повећао само за седам, а број ученика за 344, док се за наредних десет година број школа повећао за 30 а број ученика за 1671. Међутим, у вријеме босанско-херцеговачког устанка и ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, Црна Гора је веома економски исцрпљена, те иако територијално више него удвостручена, пет година након завршетка рата школске 1883/84. године, број школа се у односу на школску 1873/74. годину смањило за три а број ученика за 169. У наредних десет година број школа се незнатно (за четири) повећао, док је број ученика порастао за 1097 што је с обзиром на територијално проширење доста скромно. До значајног повећања броја основних школа и броја ученика долази тек на преласку из XIX у XX вијек, да би се та тенденција наставила све до окупације Црне Горе 1916. године.

После балканских ратова број школа се доста брзо повећавао тако да школске 1914/15. у Црној Гори ради 211 основних школа са 366 учитеља и 18195 ученика.³²

³² "Глас Црногорца" број 19/915.

Милош Сїаровлах

УСТАНОВЛЕНИЕ РАБОТЫ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В КНЯЖЕСТВЕ /КОРОЛЕВСТВЕ/ ЧЕРНОГОРИИ

РЕЗЮУМЕ

Всё до 1862 года в Черногории не существовали отдельные учреждения, занимавшиеся делами образования, но это осуществляли только школы и правитель. Между тем, во время владычества короля Николая основаны все необходимые учреждения: инспекция школ, Министерство просвещения, Школьная комиссия, Совет просвещения и др.

От своего основания /1862/ Инспекция школ имела первоклассную роль в развитии работы школьного образования в Черногории. Инспектора были одновременно ректоры /директора/ средних школ и писателей учебников. Они тоже готовили законы и другие школьные предписания.

Учитывая во внимание условия работы во время короля Николая уделено большое внимание на развитие работы школ и специальному усовершенствованию учителей. В это время принят и первый Закон о установлении заплата рабочих просвещения, что очень воздействовало на их работу и настаивания. Тогда выходят и первые школьные газеты и журналы "Учитель" и "Просвещение".